

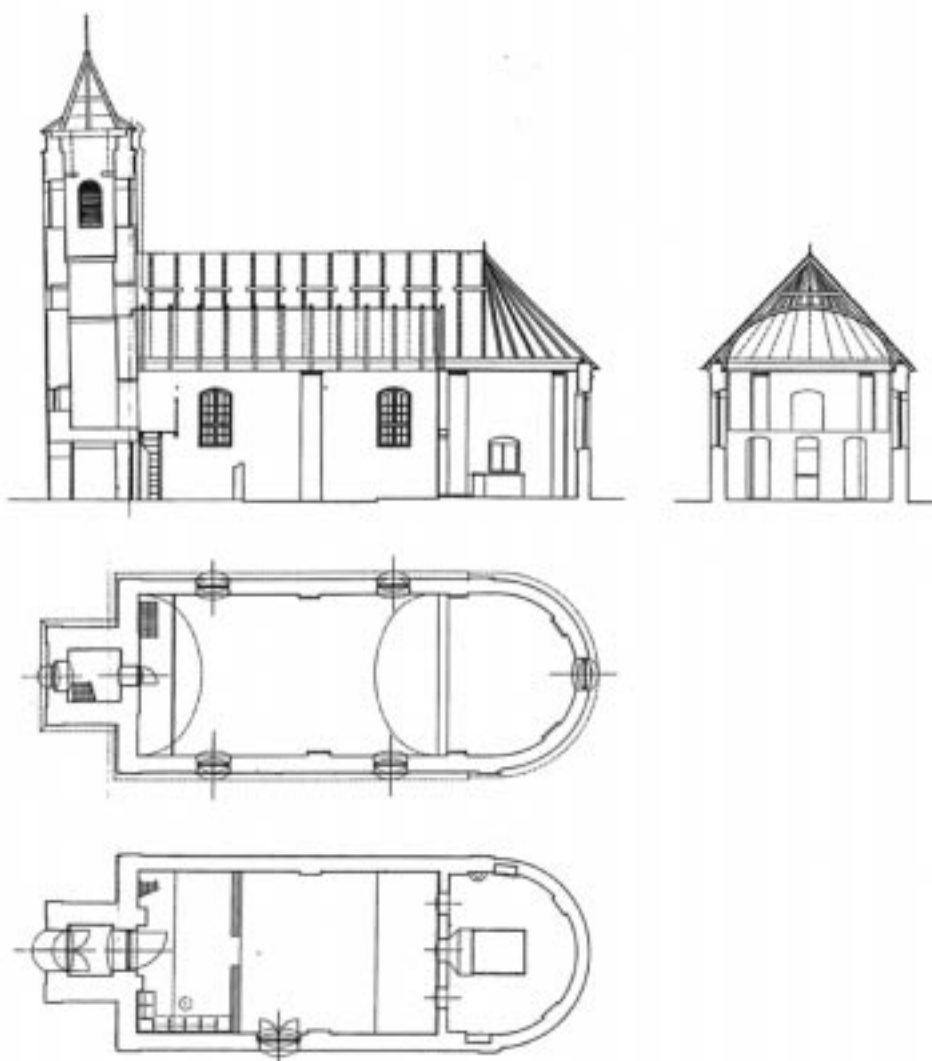
vizitáció, mely 200 görögkeleti hívőre két lelkészt és egy diakónust jegyez fel. Bár ezen adatok nem mutatnak jelentősebb papi jelenlétet, azonban jogosan feltételezhetjük, hogy a pátriárkával nagyobb számú szerzetesség is érkezett 1690-ben, s az első évtizedekben itt is tartózkodhattak. S a liturgia alatt kántor (énekesi) szerepet is vállaló szerzetesek számára természetesen nagyobb méretű kórustérre is szükség lehetett. Ezzel következőképpen magyarázatot találunk a templomtér világi-egyházi „térrészeinek” egymáshoz viszonyított arányaira is.

Ezen feltételezések adatszerű bizonyítékokra nem támaszkodnak – a kérdéskör egyházi vonatkozásai mindenféleképpen további történeti kutatásokat igényelnek. S kérdésként vetődik fel, hogy a jóval később datált templomnál miért alkalmaztak volna ennyire hangsúlyozott térfelosztást. Ha feltételezzük az építési dátum pontosságát, akkor erre talán válasz lehet az ortodox emberek hagyományokhoz való ragaszkodása. Ebben az esetben a ma is álló templomban a korábbi, pátriárkai vagy püspöki székhelyként épített templom alaprajzi vonatkozásait vélhetjük megjeleníteni, természetesen valamennyire újrafogalmazva. Ezzel (is) magyarázható az az alaprajzi hasonlóság, mely párhuzamra szerbiai kolostortemplomok vizsgálatával hivatkozhatunk.

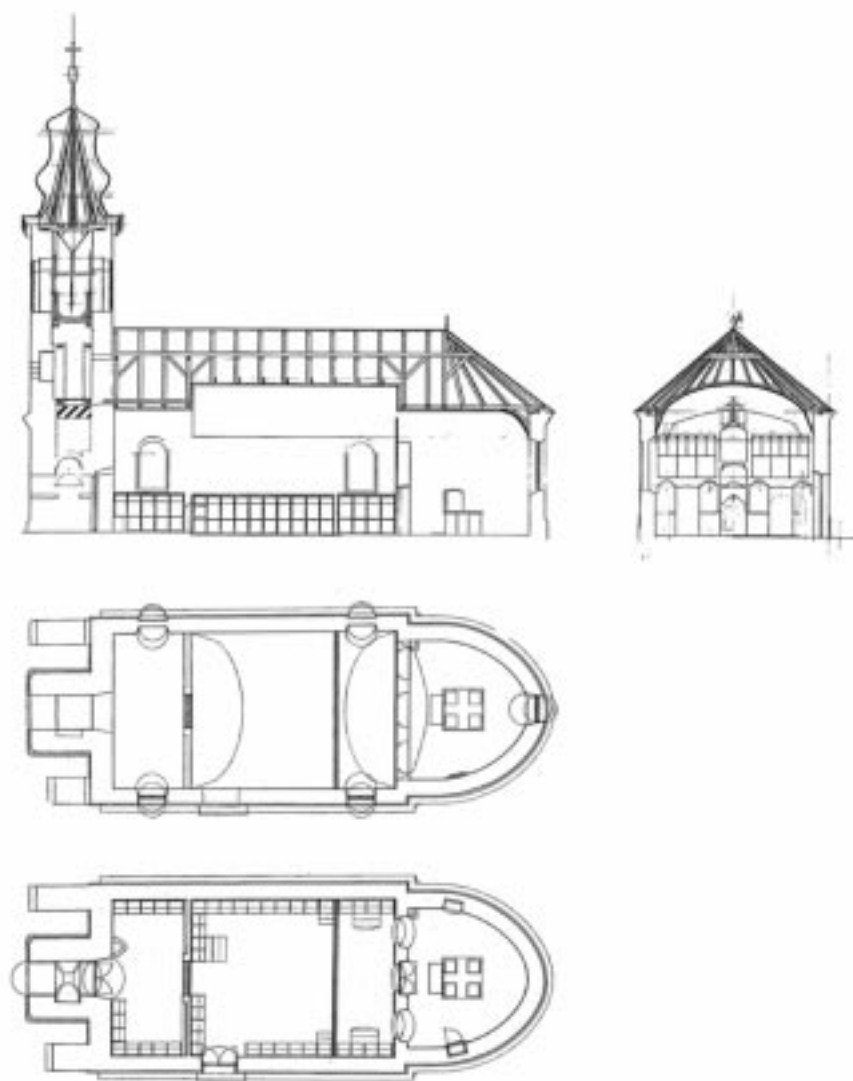
A moravai iskola XIV. századi templomai a szerbiai késő bizánci kultúrkör közvetítői, letéteményesei. A török hódoltság alatt a szerb művészet, így az építészet fejlődése is lelassult, stagnált több évszázadon keresztül. A Magyarországra bevándorló szerb népcsoportok és egyházi vezetők számára e közvetlen előképek megtartása és újrafogalmazása a hagyományok tiszteletét jelenthette. Grábóc példáján már láttuk ennek kései építészeti megnyilvánulását, ahol teljesen hűen követve a későbizánci térszervezést, középkupolás templom épült fel.

Dunaszekcsónél a hagyományokhoz való kötődés a korai egyházközponti szerep miatt ugyancsak indokolt lehetett. Több, a moravai iskola stílusrendszerében épült templomot vizsgálva egy egyszerűsödési folyamatot figyelhetünk meg e késő bizánci szakrális tereknél: a középkupola elveszti hangsúlyozó szerepét, az énekesi terek erősen kiülő apszisai redukálódnak, mígnem teljesen beolvadnak a templomtestbe, s a templomtömeg határoló falainak linearitását már csak az apszis félköríves megoldása bontja meg. E kései, letisztuló építési időszakot példázó Satornya²² temploma közvetlen alaprajzi hasonlóságot mutat arányrendszerében a

²² Satornya Szerbiában, Jaszenica térségben található, Kraguljevactól kb. 30 km-re északnyugati irányban. Építési dátumát 1425-re teszik a kutatások. A korai moravai iskolát Ravanica (1376–1385) és Lazarica (1377/78–1380) templomával bemutató szakirodalmon túl a későbbi építési periódusról kevesebb kutatás folyt. Vitovnica (1389) esetében a külső plasztikus tagolása már egyszerűsödik. A külső tömeg-architektúrában hasonlóan leegyszerűsödő késő bizánci alaprajzi rendszert mutatja Josanica (XIV. század utolsó évtizede) és Koporin (1402–1427) temploma is. Ezek elemzését, részletes bemutatását lásd a moravai iskola építészetét bemutató munkában: Vladislav Risztity: *Moravska arhitektura*. Krusevac. 1996.

2. ábra. Villány, szerb ortodox templom (1773)
Felmérés: Frey Lajos, Rüll Tamás, Szabó Péter. Szerkesztés: Rüll Tamás.
Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

3. ábra. Sároka, szerb ortodox templom (XIX. század eleje)
Felmérés: Frey Lajos, Rüll Tamás, Szabó Péter. Szerkesztés: Szabó Péter.
Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

dunaszekcsői templommal. Az alaprajzi elemzések és vizsgálatok alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a ma is álló templom térképezésekor építészei előképként a késői moravai iskola akkori emlékeinek mintáját vették alapul az építők.

VILLÁNY ÉS SÁROK – AZ IKONOSZTÁZ HELYE

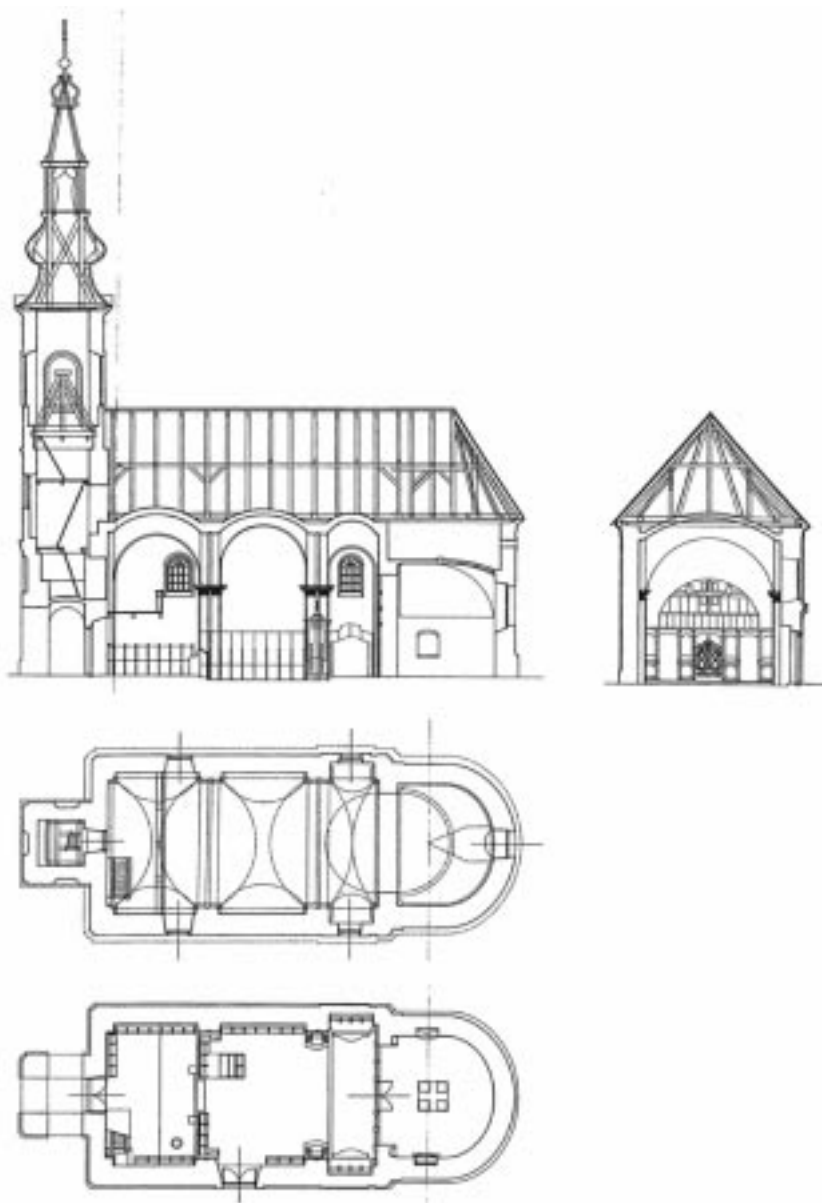
Az általunk felmért Villány és Sárók temploma a definiált első építési periódus emléktanyag-specifikációjának további finomítását adhatja²³ (2. és 3. ábra). Az egyenes oldalfallal határolt, kosárvíű dongával fedett templomtér félköríves oltárapszissal záródik keleten. A hajó tömegének átmenete az oltárapszis ívébe Villánynál csak kis ugrással és lizénás keretkezéssel van kiemelve, Sároknál azonban jelentősebb térbeli tagolás van. Megközelítésünkben nem az építészei hangsúlyozás erőssége a fontos, hanem a belső és külső formálás összhangja. Már több példánál felhívtuk a figyelmet az ikonosztáz belső térben elfoglalt helyzete és az oltártér külsőben való megjelenésének viszonyára. A korábban épült villányi templomnál az ikonosztáz alaprajzi vonala nem feleltethető meg a külső homlokzati tagoltságnak, az apszisívbe való átmenetnek. Sárók esetében azonban a külső karakteres tömegváltás az ikonosztáz belső helyéhez van rendezve.

Úgy véljük, hogy a korábbi példánál az apszis csak az oltártér egy részének volt formai megfelelője, s a hajó tömegébe való átmenetet követő szakasz, a prothézis és diakónikon elhelyezésére szolgált még, s csak ezután – a tömegváltástól nyugatabbra – zárta a belső térben az ikonosztáz az oltárteret, míg a későbbi megoldásoknál már általánosodik az oltártér és az azt lehatároló ikonosztáz egységének következetes tömegbeli elhatárolódása is az épület egészének alaprajzi és tömegformálási rendszerében.

²³ Villány templomát 1773-ban építették.

Sárók szerbjei már 1778-ban megpróbálták felépíteni templomukat. Azonban az akkori kérést Mária Terézia elutasította: az egyházközség nem tudta felmutatni a szükséges eszközöket. A szakirodalom alapján a templom építését a XIX. század elejére tehetjük. Azonban az Első Katonai Felvétel (1782–85, a konkrét területen: 1783–84) már templomot jelöl Sárokon. Jelölheti ez a mai templomot, ha a szerbek a tiltás ellenére öt év leforgása alatt felépítették azt. Illetve jelenthet a mai templom helyén álló egyszerű, vályogfalú vagy faszerkezetű kis kápolnát, melynek időtállóbb anyagból való átépítésére kértek a szerbek engedélyt – az új, nagyobb templomot a következő század elejére fejezték be. Az alaprajzi rendszer tipológiai vizsgálata a korábbi építést valószínűsíti.

MAJS – TÖBB ÉPÍTÉSI SZAKASZ

4. ábra. Majs, szerb ortodox templom (1781)

Felmérés: Hajnal Ödön, Szedlacek Balázs, Szőke Virág. Szerkesztés: Szőke Virág.

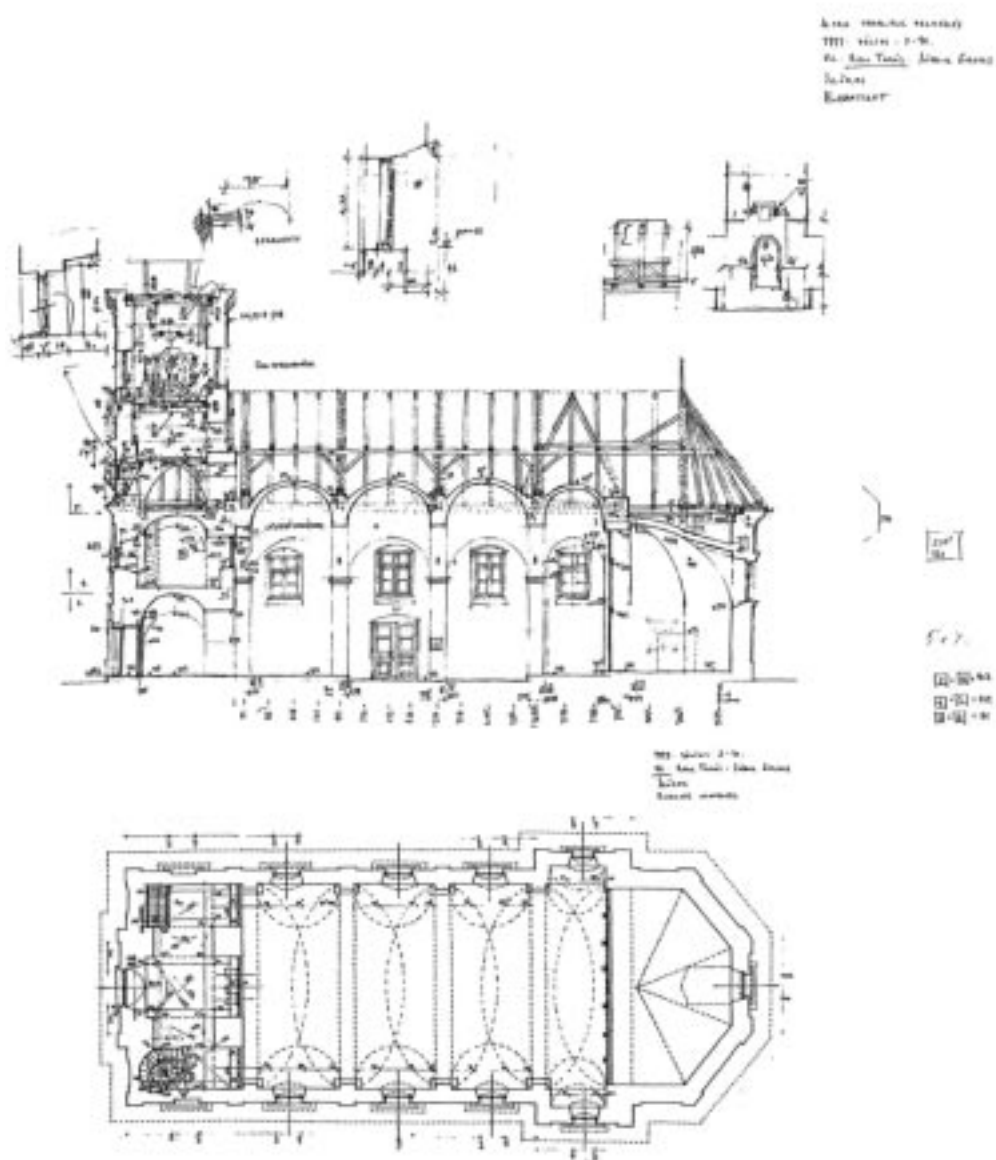
Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

Majs templomát 1781-ben építették. A periodizációnk szerint második építési szakaszba sorolható épületnél az egységes oltárteret alaprajzilag bővített, félköríves apszissal formálták meg (4. ábra). A szolea északi és déli részén elhelyezett énekesi padok önálló téregysége a homlokzaton is síkbeli váltással hangsúlyozott. A torony később épült. Nem csak alaprajzilag jól elkülöníthető rendszere mutatja ezt, hanem az építészeti tagozatok vezetése is: a templomhajó főpárkánya a nyugati oromzatra is átvezetődik, azonban ott nem található a csatlakozó toronytest első szintű övpárkányával, melynek tagozatrendbeli különbözősége is a más időpontban való építést igazolja.

Az oltártér épülettömegének vizsgálata a későbbiekben tisztázandó kérdéseket fogalmazott meg bennünk. A falazat építési technikája két, jól elkülöníthető stádiumot mutat: a tetőtérben az oltártér boltozatának záradékmagasságával megegyező szinttől más falazási rendszerrel készültek a határoló szerkezetek, mintegy ráépítésszerűen. Jelenleg nincs olyan történeti adatunk, mely erre pontos utalást tenne. Jóval szembeűnőbb e váltás az oltártér nyugati határolásaként képzett diadalívénél: az egymásra épülő teherhárító íveknek még a sugara sem egyezik meg, s a kitöltő részek először vegyes kő-tégla rendszerűek, majd nagyméretű téglafalazásra váltanak.

Ez azonban még egy másik kérdéskört is felvet: a templom boltozása nem ad egységes képet. A hosszmetseten láthatóan más rendszerben került boltozásra az oltártér és a templomhajó. Ez nem egyedi eset: a templomok építésénél általános gyakorlat volt a XVII–XVIII. században, hogy amennyiben nem állt rendelkezésre megfelelő anyagi fedezet a teljes terv megvalósításához, akkor a nagyobb költség-tételt jelentő boltozást későbbi megvalósításra ütemezték át. Ezáltal először egyszerű sík mennyezetet kapott a templomhajó. Azonban még ilyen esetben is igyekeztek az oltárteret „szilárd” födémmel, téglaboltozattal fedni, hangsúlyozandó szakrális fontosságát.²⁴ A templomhajó későbbi beboltozását az a megfigyelés is

²⁴ Erre részleteiben jól lekövethető példát találtunk 1999-es felmérésünk sorozatunk alkalmával. A Csongrád megyei (Szeged-)Szőreg szerb templománál az oltárapszis felett egy alacsonyabb záradéku cikkelyes kupolát, a hajó felett pedig csehsüveg-boltozatsort találtunk (5. ábra). Az eltérő térlefedési mód okait keresve a főpárkányt képző térdfalnál a tetőtéri belső felületen építészeti tagozatokat találtunk: a falkoronától mintegy 60 cm-re lejjebb félpálcából és negyedpálcából álló építészeti tagozás fut körbe több méteres hosszon jól követhetően a templomhajó feletti részen, akként, hogy az énekesi terek tömegformálása után át is fordul észak–déli irányba az oltár diadalívéhez. Ez bizonyíthatja azon feltevésünket, hogy az 1785-ben felszentelt szőregi templomot először csak az apszisnál boltozták be, s a hajóban sík fámennyezet volt. Az 1848–49-es szabadságharcban megrongálódott és felgyújtott templomot 1855-ben rendbehozták, majd teljes felújítást végeztek az 1890-es években. Hogy az első vagy második helyreállításakor történt-e a beboltozás, arra még nincsenek tökéletes bizonyosságot jelentő adataink. Sajnos a majsi templomnál a korai térlefedés helyére, szintbeli magasságára utaló belső építészeti tagozást nem találtunk a tetőtérben a falkoronánál.

5. ábra. Szóreg, szerb ortodox templom (1769)
 Felmérés: Rüll Tamás, Sándor Gergely.
 Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

alátámasztja, hogy a kettős hevederívek letámasztását biztosító belső falpillérek szerkezetileg különválnak a hátfaltól;²⁵ formailag pedig a térbe szervesen felelnek bele: a hajó nyugati részén levő, északra, valamint délre néző ablakpár nem a boltmező közepében nyitja fel a faltestet, hanem azokra a boltívek szinte rácsúsznak, formai konfliktust eredményezve.

Mindezekon felül további építéstörténeti adatok alapjait találtuk meg a tetőszerkezettel kapcsolatban. A kétállásos fedélszéknél az egyik főállás oszlopletámasztásán vésett „λh 1870” ácsmesteri jegy van, valamint ugyanennek könyökfáin „V” és „IIII”. Egy másik oszlopálláson a következő monogram áll: „НБ”. Számunkra nem az ácsmesterek monogram-jegyei, annál inkább a dátumozás fontos. Ugyanis a torony keleti, tetőtérbe eső oldalfalán tetősíkváltásra utaló jeleket találtunk. A torony második szinti övpárkánya ugyanis behúzódik a tetőtérbe: a mai tetősík megszakítja azt, azonban további 40 cm-t még halad vízszintesen, majd el van csorbázva. S a visszacsorbázás vonalában megszűnik a torony vakolata és festése: egy határozott (tetősík-)vonal után csupasz, nyerstégla falazatot látunk. Tehát a korábbi tetőhajlásszög kevésbé volt meredek, s feltételezhetően az 1870-es tetőcsere alkalmával változtattak a hajlásszögon, meredekebbé tették azt – ekként a korábbi tetőkötür vonala ma látható a toronytest keleti, tetőtérbe eső (homlokzat)felületén.²⁶

MAGYARBÓLY ÉS LIPPÓ – A TELJES ÉPÍTÉSZETI EGYSÉG

Láthattuk, hogy a korai, a XVIII. század első két harmadában épült templomok a hozzá- és átépítések folyamatában miként lettek megfeleltetve a bizánci liturgia térigényeinek. A toronyállítási tilalom feloldása azonban nem hozta egyértelműen a harmadik, már egységében komponált, későbbiekben állandósult formát.

Magyarbóly alaprajzi rendszerét és tömegkompozícióját már elemeztük a periodizációnál (6. ábra). A Majs templomának példáján felvetett boltozási kérdéseket itt a következőkkel egészíthetjük ki. A magyarbólyi templom egységes tervek sze-

²⁵ A templom helyreállítási munkáit szervező Bugarszki Norbert szívélyes közlésének köszönhetően meggyőződhattunk a falpillérek elkülönüléséről: a déli bejárat melletti, attól nyugatra levő belső pilaszter szemmagasságban mintegy 0,5–1 cm rést képezve elválik a hátfaltól. A rés jól érzékelhető: a faltest elé húzott féltégla vastag pilaszter mögé be lehet nyúlni, s a mai festés alatt – ami lepergett ezen a helyen is – látható korábbi, növényi díszes festés be is fut a pilaszter mögé. Valószínűleg a csehsüveg boltozatok beépítésekor a korai templombelső-festést eltakarták egy, az új architektónikus elemek által képzett struktúrának jobban megfelelő festéssel.

²⁶ Feltételezve, hogy későbbi helyreállítások nem változtattak a tető hajlásszögén. Bugarszki Norbert elmondása szerint egy esetleges tető-átalakításra 1870 után nincs adatunk. Így az ácsjegyek s a jelölt faelemek valószínűleg eredeti helyükön találhatóak ma is az 1870-es átalakításnak-felújításnak megfelelően.

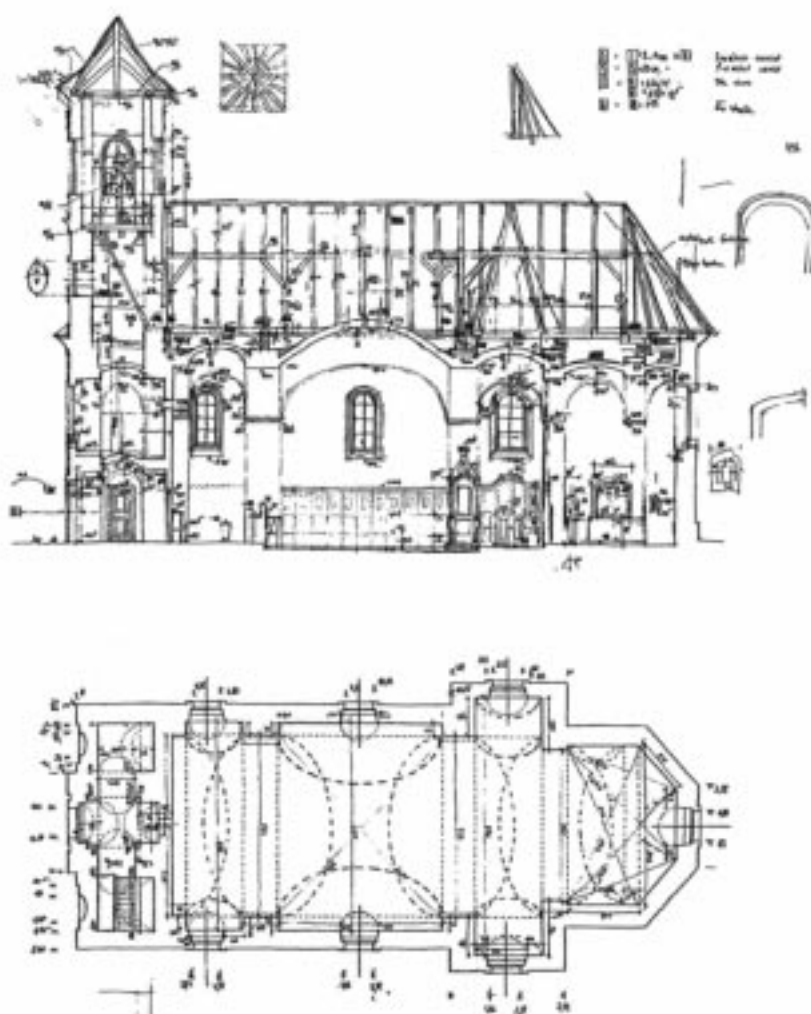

rint viszonylag jól lehatárolható terminusban épült meg. 1813–14 már a klasszikussá váló, harmadik építési periódusnak megfelelő építészeti típust hozza. A belső térlefedések az egységességet csak erősítik. A templomhajót változó szélességű csehsüveg boltszakaszok strukturálják, közöttük széles hevedermezőkkel. A hajó női része²⁷ rövidebb szakasz, míg a férfi rész közelítőleg négyzetes alaprajzi vetületű. A szolea újabb, keskenyebb térlefedést kap, melyhez a teret bővítő énekesi térrészek haránt irányú dongalefedése csatlakozik. Az oltártérnél a diadalív csak 70 cm-rel kisebb távot hidal át, annak kosárívvezetése koncentrikusan megfelel a boltozatot alátámasztó hevedernek. A nyolcszög öt oldalával záródó poligonális oltártérben a párhuzamos szakaszban, az északi és déli falak által határolt térrészen a hajóban megszokott rendszerű csehsüvegboltozat fedi a teret, míg a további három oldallal történő lezárás cikkelyes boltozat kimetszéséből eredeztethető. Ekképpen a teljes boltozati rendszer az egységes térlefedési technikának köszönhetően mutatja a lényegi különbözőséget a több ütemben és az egy építési szakaszban képzett belső terek formai minőségében.

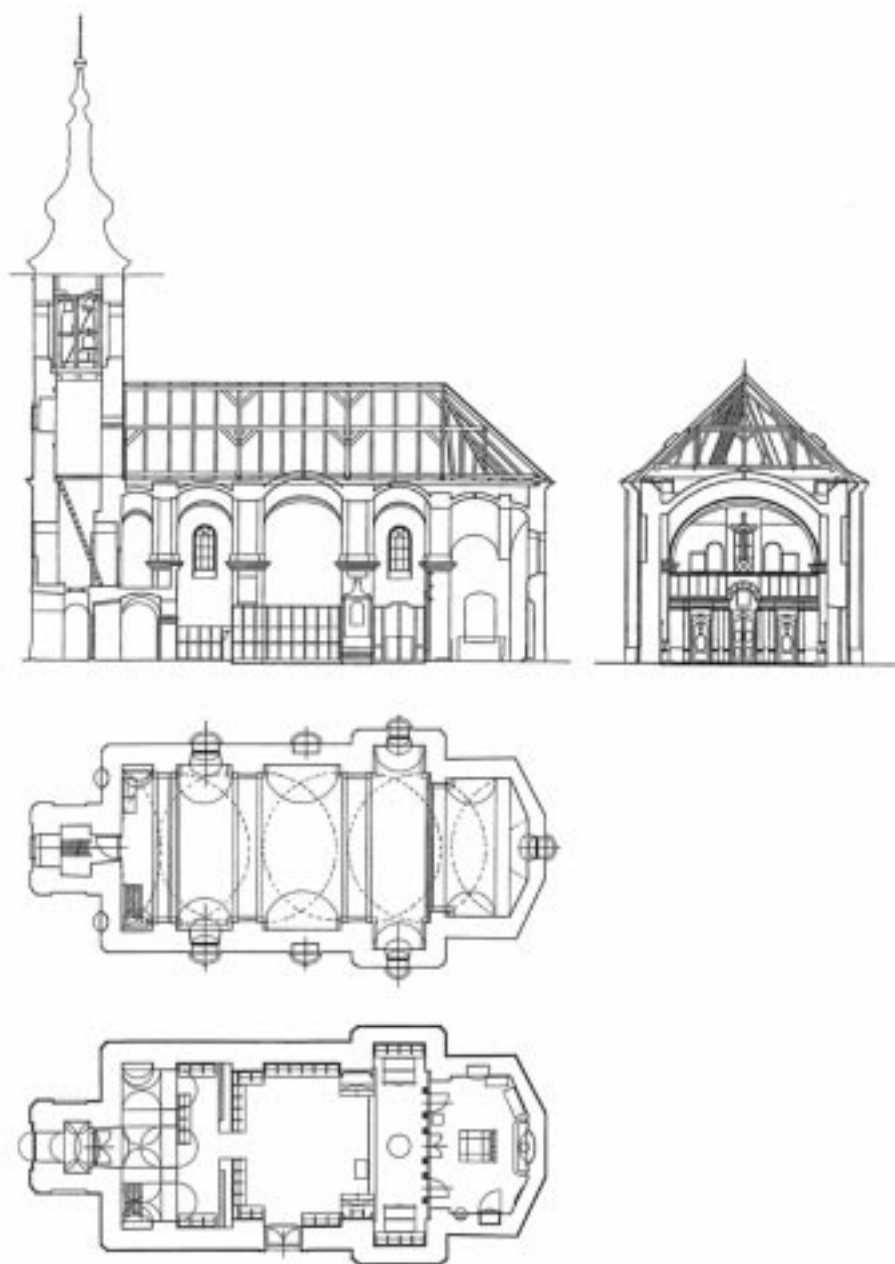
A 2000. évi felmérésünkkor dokumentált Lippó temploma csak egy évtizeddel épült korábban Magyarbólynál. Az 1804-re datált templomnál a torony alaprajzi elhelyezkedése még az előző korszakok hozzáépítésből adódó formajegyeit hordozza, azonban a teljes templomtömeg már a harmadik építési periódus arányrendszerét képviseli (7. ábra). Az épület szerkezeti megoldásait is vizsgálva mindez bizonyítást nyer: a boltozatok egységes, logikus egymásmellé építettsége a Magyarbólynál tapasztalt tiszta rendszert mutatja. A széles hevederívekkel egymás mellé sorolt csehsüvegboltozatok ugyanazt a térstrukturálást adják a női és férfi rész felosztásában és az oltárrész lefedési megoldásaiban – a rendszer itt még annyival kiegészül, hogy a hajó nyugati végében karzatot helyeztek el, ami külön, kisebb boltszakaszt kapott.

²⁷ Az ortodox templomok hívek által használt hajórésze általában két egységre osztható fel. A nyugati bejáraton megközelítve a belsőt, a templomhajóba belépve először az úgynevezett „női templomba” jutunk. Keleti irányba, az oltártér felé haladva ezt követi a „férfi templom”, melyet az előző térrésztől egy mellvédmagasságú falazott vagy faszerkezetű tömör korlát választ el. A megnevezések a liturgia alatti tartózkodási helyet jelölik meg a két nem számára.

A „férfi templomot” általában közvetlenül, délről is meg lehet közelíteni. Ha a templom nagyobb méretű, vagy funkcionálisan indokolt, akkor a férfi részbe egy a délivel szemközi északi ajtón is bejáratot biztosítanak. Az épület funkcionális használhatóságának könnyítését idővel kanonikussá váló szokások hagyományozták évszázadokon át: elfogadottan a liturgiára igyekvők nők csak a nyugati kaput használták, s a férfiak nem nyugaton léptek be a templomba, hogy aztán a női részen áthaladva jussanak a számukra kijelölt tartózkodási helyre, hanem közvetlenül a déli kapun léptek be a „férfi templomba”.

6. ábra. Magyarbóly, szerb ortodox templom (1813–14)
Felmérés: Hajnal Ödön, Szedlacsek Balázs, Szőke Virág.
Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán

7. ábra. Lippó, szerb ortodox templom (1804)

Felmérés: Frey Lajos, Hajnal Ödön, Rüll Tamás, Szabó Péter, Szedlacek Balázs, Szőke Virág.
Szerkesztés: Frey Lajos. Felmérésvezető: Vukoszávlyev Zorán.

ÖSSZEGRZÉS

A magyarországi szerb ortodox templomépítészet egyedülálló emlékanyagot jelent az építészettörténetben. A nyugati barokk architektúra a belsőben a bizánci kereszténység térigényeiben ötvöződik. Az ortodox keresztény rítus átlényegíti a teret, használatában differenciálja azt.

Tipológiai rendszerünkben bemutatjuk a hazánk területére vándorolt szerbség szakrális építési tevékenységének korszakait. A bécsi udvar közvetlen irányítása alá tartozó nemzetiség egy más, igen erős építési hagyományú közegbe kerülve átvette a saját kultúrájától idegen formavilágot. Több évszázados lassú fejlődés után a barokk szabad lendületességében oldódott fel a szerb egyházi építészet. Az új architektúra átértelmeződött, s a néhány évtized alatt lezajló fejlődés végén már konzekvensen jól használható, ortodox liturgikus igényeknek is megfelelő típus jött létre.

Az alakító-formáló szándék eredeztethető a mély gyökerekből táplálkozó, balkáni, késő bizánci építési kultúrából. A baranyai példák elemzése a koncentrált emlékanyag és a földrajzi közelség miatt is indokolt – és kiemelten fontos – régió. A hagyomány egyes emlékeknél a közvetlenebb megfeleltetést is mutatja a szerb szerzetesi templomokkal. Azonban az új építészeti eszköztár önállóan továbbfejlődő típust határoz meg a XIX. századra – s a hagyományok tisztelete már inkább az újrafogalmazásokban élt, nem a közvetlen építészeti emlékek átültetésében.

Az egyes emlékek további vizsgálata, a kutatás helyszíni épületdokumentálásán alapuló megalapozottságának bővítése további emlékekre is – a felállított tipológiai rendszer további finomítását, a hangsúlyok újraértelmezését hozza, így még pontosabban leírva a magyar és a nemzetiségi építészettörténet sajátos ötvöződéseként jelentős emlékanyagát.

NEW FACTS FOR THE PERIODIZATION OF SERBIAN ORTHODOX CHURCHES IN THE COUNTY OF BARANYA

Summary

As a result of the Great Immigration in 1690, considering the number of settlers, the county of Baranya became the most significant area populated by Serbians in Hungary.

At first the ethnical groups – governed by the patriarch – were settled down only for temporary residence in this southern quarter of former Hungary which was the nearest to their motherland. But the political situation did not make their moving back possible even in the following years. The activity of construction became significant by the strengthening of the spiritual and cultural life.

The not more than 200 years that forms the boundary of coming the sacred buildings of Serbians into existence, is a very intensive church-construction period consisting of several stages.

In the actual phase of exploration we examine the individual monuments of this – historically very close, regionally concentrated – architectural group. By the analysis of the survey we show new construction facts and new possibilities of periodization.

Keywords: Serbian orthodox churches, group of architectural monuments, periodization